

Z kroniki naukowej

SPRAWOZDANIE Z KONFERENCJI NAUKOWEJ NA TEMAT: „METODOLOGIA BADAŃ NAD POLONIĄ ZAGRANICZNĄ”

W dniach 24 i 25 kwietnia 1975 r. odbyła się w Poznaniu konferencja naukowa, zorganizowana przez Zakład Badań nad Polonią Zagraniczną oraz Komitet Badań nad Polonią PAN. W obradach wzięli udział przedstawiciele następujących towarzystw i ośrodków naukowych: Towarzystwa Łączności z Polonią Zagraniczną „Polonia”, Instytutu Śląskiego w Opolu, Polonijnego Ośrodka Naukowo-Dydaktycznego Uniwersytetu Jagiellońskiego, Centrum Polonijnego Uniwersytetu im. Marii Curie-Skłodowskiej, Instytutu Migracji Polonijnej Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Centralnego Ośrodka Metodycznego Studiów Nauk Politycznych w Warszawie, Akademii Spraw Wewnętrznych, Instytutu Socjologii i Filozofii PAN, Towarzystwa Chrystusowego dla Polonii Zagranicznej w Poznaniu, Instytutu Kultury Ministerstwa Kultury i Sztuki, Instytutu Socjologii UAM, Instytutu Historii UAM, Katedry Etnografii UAM. Przybyli również przedstawiciele prasy i radia.

Otwarcia konferencji dokonał kierownik Zakładu Badań nad Polonią Zagraniczną PAN prof. dr Lech Trzeciakowski, który serdecznie powitał przybyłych na obrady, m. in. sekretarza generalnego Towarzystwa Łączności z Polonią Zagraniczną „Polonia” Wiesława Adamskiego i zastępcę sekretarza Towarzystwa Zbigniewa Tomkowskiego. Mówca zwrócił uwagę na rolę prowadzonych badań w okresie wzrastającego zainteresowania pozycją Polonii w różnych krajach osiedlenia, procesu jej asymilacji i stabilizacji oraz więzi z krajem pochodzenia. Prof. Trzeciakowski przedstawił krótki zarys historii wychodźstwa z ziem polskich. Następnie przypomniał, iż wkład Polonii i dorobek kultury i cywilizacji krajów osiedlenia stanowi ważny impuls do kontynuowania rozpoczętych badań. Na zakończenie mówca podkreślił znaczenie dyskusji metodologicznych w interdyscyplinarnych badaniach nad Polonią.

Pierwszy wystąpił prof. dr Krzysztof Kwaśniewski (Instytut Socjologii UAM), który przedstawił referat pt. *Mniejszości narodowe a świadomość narodowa*. Na wstępie autor uzasadnił podjęcie tego tematu wskazując, że we współczesnym świecie obserwuje się rozwój tendencji narodotwórczych i wzmożone zainteresowanie grup etnicznych i mniejszościowych własną genezą. Podjęcie tych zagadnień wiąże się z koniecznością teoretycznego rozważania problematyki migracji, przeprowadzenia jej typologii. Problematyka mniejszości narodowych — stwierdził referent — powinna być oparta na leninowskiej teorii narodu, przy czym należy odróżnić mniejszości narodowe od grup etnicznych. Badanie świadomości narodowej musi zostać poprzedzone szczegółową analizą stosunków i zależności między krajem emigracji i imigracji oraz składem klasowym grupy emigracyjnej i jej statusem społecznym w kraju imigracji. Podane przez mówcę tezy udokumentowane zostały krytyczną analizą definicji mniejszości narodowej i typologii migracji oraz ich znaczenia jako czynników warunkujących różne formy świadomości. Referent przedstawił

szereg cech, które składają się na pojęcie świadomości narodowej (świadomość narodu przejawia się zarówno w pozytywnym, jak i w negatywnym stosunku do własnego narodu i jest funkcją konfrontacji z innymi narodami). Zwracając uwagę na procesy przemian w świadomości grup mniejszościowych, referent omówił zjawiska i pojęcia asymilacji, akulturacji, integracji. Na zakończenie prof. Kwaśniewski stwierdził, iż dla grupy mniejszościowej żyjącej na obcym terytorium istnieje następująca alternatywa: asymilacja albo repatriacja.

Dyskusja wywołana referatem, dotyczyła głównie definicji mniejszości narodowej i grupy etnicznej. Zastanawiano się ponadto, jakie są czynniki kształtowania świadomości narodowej oraz próbowano ustalić jej wskaźniki, opierając się na konkretnym materiale empirycznym, zebranym przez badaczy problematyki polonijnej.

Doc. dr habil. Hieronim Kubiak (Polonijny Ośrodek Naukowo-Dydaktyczny UJ Kraków) przedstawił referat na temat *Polacy w USA i ich świadomość narodu*. W znacznej części wypełniły go rozważania teoretyczne, dotyczące próby sformułowania własnej definicji grupy etnicznej w opozycji do definicji mniejszości narodowej. W oparciu o badania empiryczne referent sformułował tezę, iż w Stanach Zjednoczonych nie istnieją mniejszości narodowe, tylko grupy etniczne (brak aspiracji politycznych, dążenia do utworzenia własnego państwa). Omawiając problem świadomości narodowej, mówca zwrócił uwagę na konieczność odróżnienia jej — jako konstruktów teoretycznych — od świadomości narodu, która jest zjawiskiem dostępnym badaniom empirycznym. W dalszym ciągu referent zaproponował wyróżnienie pewnych etapów rozwoju świadomości narodowej Polaków w USA. Na zakończenie stwierdził, że najmłodsze generacje są już zamerykanizowane, nie posiadają kompleksu związanego z zaliczaniem się do „gorszej” grupy etnicznej. Badanie tych pokoleń pociąga za sobą konieczność uwzględnienia faktu, iż mamy do czynienia z poszukiwaniem etnogenezy, jako czynnikiem umożliwiającym samookreślenie się w wielokulturowym społeczeństwie amerykańskim.

W dyskusji najwięcej uwagi poświęcono problemom teoretycznym, zwłaszcza definicji grupy etnicznej i teorii narodu. Prof. Kwaśniewski zakwestionował słuszność wspomnianej definicji, twierdząc, iż odnosi się ona do sytuacji istniejącej w USA, Kanadzie, czy Australii, natomiast jest mało przydatna w badaniach grup etnicznych i mniejszości narodowych istniejących w Europie. Dyskutancki dawali wyraz swym niepokojom z powodu licznych trudności, na jakie napotykają w związku z wieloznacznością podstawowych pojęć, jak: „emigracja”, „wychodźstwo”, „Polonia”. Wyrażali przy tym nadzieję, że obecna konferencja przyspieszy proces precyzyjnego ich określenia.

Popołudniowe obrady konferencji rozpoczął doc. dr Wacław Makarczyk, przedstawiając referat pt. *Więź Polonii z krajem. Zjawiska i terminy*. Na wstępie mówca stwierdził, iż wystąpienie swe traktuje jako propozycję metodologiczną, uważa bowiem, że badania nad Polonią wiążą się z problematyką socjologii narodu (występuje w nich problem identyfikacji narodowej). Dla celów badawczych autor proponował wprowadzenie dwóch terminów, których znaczenie ściśle sprecyzował:

1. „identyfikacja” — zjawisko i termin psychologiczny, rozumiana jako poczucie „my” (np. „my” jako identyfikacja ze środowiskiem, w którym emigrant aktualnie żyje); referent podał także sposób operacjonalizacji pojęcia (z badanych tekstów wybiera się te fragmenty, które zawierają zaimki: „My”, „Nasz”, „Mój” itp.);
2. „współdziałanie” — tym terminem autor obejmuje zjawiska behawioralne; między obydwoma wymienionymi terminami i zjawiskami istnieje ścisła współzależność, np. identyfikacja z grupą, jako motyw określonego zachowania. Doc. Ma-

karczyk proponował, by obu omówionymi kategoriami zastąpić wieloznaczny termin „więź”. Współdziałanie można rozpatrywać w dwóch płaszczyznach:

- a) współdziałanie wewnątrz Polonii (formy zrzeszenia się na obczyźnie),
- b) współdziałanie z krajem albo dla kraju.

Z kolei przedstawiono referat przygotowany przez prof. dra Jerzego Topolskiego (z powodu nieobecności referenta został on odczytany). Referat pt. *Problem emigracji w badaniach procesu historycznego* stanowił krytyczne omówienie głównych koncepcji metodologicznych procesu historycznego (pozytywistycznych i antypozytywistycznych), zawierał uzasadnienie wyboru metodologii marksistowskiej dla badań społecznych (w tym badań nad emigracją), a zarazem wskazywał metody niezbędne dla procedury wyjaśniania. Problemowi roli emigracji w procesie historycznym (lub w jego chronologicznym fragmencie) danego kraju, regionu, lub kontynentu prof. Topolski przypisał najwyższą rangę. Uznał go zarazem za punkt wyjścia w badaniach nad przemieszczaniem się grup społecznych, po czym stwierdził, że problem ten możliwy jest do rozwiązania tylko na drodze rozważań modelowych, pozwalających na całościowe i jednocześnie selektywne ujęcie. Takie podejście do badań emigracji wymaga skonstruowania modelu, a więc zbudowania odpowiedniego zbioru twierdzeń ogólnych, które — pomijając sprawy uboczne — koncentrują uwagę na zagadnieniach zasadniczych. Dopiero później, w toku dalszej pracy model ten ulega konkretyzacji i weryfikacji. Dzięki temu unika się podejścia indukcyjnego i pozytywistycznego, a model, powstały w wyniku naukowej abstrakcji, „wydobywa” z całego procesu historycznego to, co badamy (emigrację), pozostawiając w jego ramach najważniejsze powiązania tego procesu.

W końcowej części referatu autor dla każdego typu badań procesów emigracyjnych zaproponował cztery podstawowe modele.

W dyskusji, jaka nastąpiła po obu referatach, podkreślono wagę dociekań metodologicznych dla badania procesów emigracji.

W dniu 25 kwietnia obrady konferencji rozpoczął dr Grzegorz Babiński (Polonijny Ośrodek Naukowo-Dydaktyczny UJ — Kraków), wygłaszając referat poświęcony problemom warsztatowym socjologicznych badań nad amerykańskimi zbiorowościami etnicznymi. Referat składał się z dwóch części: w pierwszej omówiono teorie ujmujące relacje między grupami etnicznymi, w drugiej przedstawiono problemy warsztatowe badań.

Autor wyraził pogląd, że socjologia amerykańska nie dysponuje wystarczającymi podstawami teoretycznymi w badaniach nad grupami etnicznymi i tworzeniem się nowego społeczeństwa amerykańskiego. Koncepcja pluralizmu kulturowego, która stanowi podstawę tych badań, nie wydaje się wystarczającym zapleczem teoretycznym.

W części pierwszej referent omówił kilka typów badań, które umożliwiają zbioru, badania identyfikacji i autoidentyfikacji grupowej, kwestię akceptacji badania monografii społeczności lokalnych, autoidentyfikacji etnicznej, badania antropologiczne, przemiany życia rodzinnego, stosunków sąsiedzkich itp.

W części drugiej dr Babiński przedstawił cały rejestr trudności typu warsztatowego, np. problem określenia wielkości grupy etnicznej, jednostki badawczej — zbioru, badania identyfikacji i autoidentyfikacji grupowej, kwestię akceptacji badań przez badanych, trudności porównywania wewnątrzpokoleniowego.

Ożywiona dyskusja po referacie koncentrowała się wokół następujących problemów:

— wartości badań statystycznych i ich przydatności dla określania liczebności grup etnicznych,

— genezy współczesnych ruchów etnicznych w świecie,

— trudności w dotarciu do środowisk polonijnych.

Kolejny referat przedstawiła dr Łucja Łukaszewicz (Instytut Socjologii UAM — Poznań). Tytuł referatu brzmiał: *Problematyka socjologiczna zrzeszeń polonijnych*. Na wstępie dr Łukaszewicz zwróciła uwagę na tendencje występujące we współczesnych zrzeszeniach polonijnych, polegające na dążeniu do jedności i konsolidacji, koordynacji i centralizacji poprzez porozumienie, współpracę i wspólne organa władzy. Referentka określiła te procesy jako typowe dla współczesnych zrzeszeń i stwierdziła, że dominująca tendencja do konsolidacji nie wyklucza działań opartych na rywalizacji, czasami konfliktowych lub wrogich. Zwróciła również uwagę na różnice w zakresie celów politycznych, kulturalnych oraz socjalno-gospodarczych poszczególnych kategorii zrzeszeń. W rozważaniach dr Łukaszewicz znalazły także miejsce: problem związku niektórych doktryn dotyczących narodu z oświeceniowymi koncepcjami narodu oraz problem związku ideologii narodowościowej z religią, traktowaną w programach jako jedno z ogniw integracji narodowego systemu społecznego. W dyskusji poruszono między innymi następujące zagadnienia:

— problem stosunków między pokoleniami w ramach organizacji polonijnych;

— przyczyny wzrostu liczebności i ilości organizacji polonijnych w jednych krajach (np. RFN), a zaniku w innych (np. Kanada);

— równoczesne uczestnictwo poszczególnych działaczy i osób w organizacjach polonijnych i zrzeszeniach innego typu.

Kończącym akcentem konferencji był referat dr Stanisława Przywarskiego (Zakład Badań nad Polonią Zagraniczną PAN w Poznaniu) — *Problematyka więzi Polonii z krajem pochodzenia w pracach Zakładu badań nad Polonią Zagraniczną PAN*.

Referent stwierdził na wstępie, iż badania nad zjawiskiem więzi Polonii z krajem pochodzenia stanowią ważny element szeroko zakrojonych badań różnych aspektów problematyki polonijnej. Okolicznością sprzyjającą prowadzonym badaniom jest ich interdyscyplinarny charakter; obejmują one bowiem: etnograficzne, geograficzne, historyczne, z zakresu historii sztuki, językoznawcze, pedagogiczne, politologiczne, prawne oraz socjologiczne aspekty więzi Polonii z krajem. Jako ważną grupę problemów można określić tę, która odnosi się bezpośrednio do samego pojęcia „więź” Polonii z krajem pochodzenia. Brak opracowań poświęconych wskazanej problematyce powoduje konieczność następujących poszukiwań:

— ustalenia związków i relacji między znaną i zdefiniowaną więzią etniczną oraz narodową, a więzią Polonii z krajem,

— ustalenia źródeł zjawiska określonego tym mianem,

— sprecyzowanie głównych elementów pozwalających na wyodrębnienie badanego zjawiska.

Efektom powyższych poszukiwań jest robocza próba definicji więzi owego typu: „Więź Polonii z krajem pochodzenia — to typ więzi społecznej przejawiający się w świadomości, solidarności, poczuciu wspólnoty, uznawaniu pewnych wspólnych systemów wartości (tradycja, zwyczaje, obyczaje) i emocjonalnym zaangażowaniu,

wyrażającym się w aktywności wobec kraju pochodzenia oraz kształtującym się pod wpływem określonych czynników, a także mającym swoje przejawy”.

Referent zaproponował rozpatrywanie więzi z krajem pochodzenia w trzech płaszczyznach: 1. teorii narodu kraju pochodzenia i osiedlenia, 2. dualizmu etnicznego, 3. kontaktów z krajem.

Czynniki wpływające na więź z krajem pochodzenia można podzielić na obiektywne i subiektywne. Do czynników obiektywnych referent zaliczył: trudności adaptacyjne, pozycję klasową, wspólne wartości, liczebność skupisk polonijnych, aktywność kraju pochodzenia, jego prestiż i pozycję w świecie, politykę narodowościową kraju osiedlenia oraz aktualny układ stosunków międzynarodowych. Wśród czynników subiektywnych, zdaniem referenta, na uwagę zasługują: motywy emigracji, przekonania polityczne i ideologiczne, stan i trwałość związków rodzinnych, ocena pozycji i polityki kraju osiedlenia, dążenie do samookreślenia przez poznanie kultury i języka kraju pochodzenia. W badaniach należy również wyodrębnić czynniki instytucjonalne wpływające na więź Polonii z krajem pochodzenia, do których zalicza się działalność organizacji funkcjonujących w kraju na rzecz Polonii. Przejawy więzi Polonii z krajem wykazują bogatą różnorodność, zwłaszcza w dziedzinie czynnego włączania się do aktualnych problemów życia społeczno-gospodarczego i kulturalnego Polski w okresie całego 30-lecia.

Na zakończenie referent stwierdził, że badania podjęte przez Zakład dotyczą kilkunastu milionów ludzi, którzy w różny sposób podkreślają i utrzymują więź z Polską; stwarza to obowiązek moralny i polityczny zajmowania się problemami rodaków żyjących poza granicami Polski.

W dyskusji skupiono się na następujących problemach:

- zależności między brakiem świadomości narodowej a wynarodowieniem;
- znajomości języka polskiego, jego świadomej pielęgnacji jako czynnika więzi z krajem pochodzenia,
- analizy stopnia poprawności języka w podręcznikach polonijnych,
- zachowania języka polskiego bez kontaktów z krajem, na przykładzie Polonii w Brazylii i Argentynie.

Obrady zamknął doc. dr habil. Andrzej Kwilecki. Mówca przypomniał, że podczas konferencji wygłoszono 7 referatów, a 32 razy zabierano głos w dyskusji, którą cechowała kontrowersyjność i polemiczność. Obrady potwierdziły istnienie poważnego potencjału badawczego, zarówno instytucjonalnego i kadrowego (w konferencji wzięli udział przedstawiciele wszystkich ośrodków w kraju badających zagadnienia polonijne), jak i intelektualnego; obok doświadczonych i początkujących badaczy, na sali obrad znajdowali się również studenci. Konferencja pomogła przełamać szereg barier natury terminologicznej — w przyszłości łatwiej będzie można przewycięzać wieloznaczność, używać bardziej precyzyjnych pojęć naukowych; pozwoliła także lepiej zorientować się w trudnościach podejmowanej problematyki polonijnej. Konferencja dała początek dyskusji metodologicznej i należy przypuszczać, że wnioski z niej wypływające przedostaną się do poszczególnych warsztatów badawczych, a tym samym przyczynią się do dalszego doskonalenia prowadzonych badań.

Maria Teresa Jankowska

Ewa Krzyżńska